

Niğdeli Âlimler

Eserler ve Düşünceler

Editörler:

A. İskender Sarıca
Ahmet Vural
Hicret Karaduman

Yazarlar:

Adem Çatak • Adem Çiftci • Ahmet Gümüştöp • Ahmet Vural
Ahmet Temel • Bayram Ayhan • Hamza Özen • Hamza Sadan
Hicret Karaduman • Mahmut Gurbet • Mahmut Yıldız • Mehmet Koç
Muhammet Berat Can • Mustafa Baktır • Mustafa Kıranatlıoğlu
Müfide Ağırkan • Recep Yartaşı • Serkan Çelikan • Serkan Çetin
Süleyman Dođanay • Şeyda Algaç • Yakup Hafızoğlu • Yasin Kurnaz

Niğdeli Âlimler: Eserler ve Düşünceler

Adem Çatak • Adem Çiftci • Ahmet Gümüştöp • Ahmet Vural
Ahmet Temel • Bayram Ayhan • Hamza Özen • Hamza Sadan
Hicret Karaduman • Mahmut Gurbet • Mahmut Yıldız • Mehmet Koç
Muhammet Berat Can • Mustafa Baktır • Mustafa Kıranatlıoğlu
Müfide Ağırkan • Recep Yartaşı • Serkan Çelikan • Serkan Çetin
Süleyman Dođanay • Şeyda Algaç • Yakup Hafızoğlu • Yasin Kurnaz

Genel Yayın Yönetmeni:
Mustafa ÇALIŞKAN

KİTAP DÜNYASI YAYINLARI
Yayın No: 253

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınca Sertifika No: 51889

ISBN 978-

Bu eserin tüm yayın hakları saklıdır. Yayınevinin/Yazarların izni olmadan eserin herhangi bir bölümü yeniden basılamayacağı gibi, kayıt, fotokopi ve bilgi depolama da dahil elektronik ya da mekanik yöntemle yeniden çoğaltılıp dağıtılması yasaktır. Kitaptaki bölümlerin bütün sorumlulukları bölüm yazarlarına aittir.

Redaksiyon: Kerim Yılmaz

Kapak Tasarım: DIZGIMIZANPAJ.COM

Baskı Öncesi Hazırlık: Mehmet Ateş
meh_ates@hotmail.com

Baskı, Cilt:

MC MATBAA LTD. ŞTİ.
Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi C Blok No: 83/220-221
Topkapı-Zeytinburnu/İSTANBUL
Tel: 0212 999 58 84
Sertifika No: 43257

Ekim 2022 / İstanbul

Kitap Dünyası Yayınları

Alayköşkü Cad. Küçük Sk. Civan Han No. 6/D:4
Cağaloğlu – İSTANBUL
Tel: 0212 514 93 05

www.kitapdunyasi.com.tr
bilgikitapdunyasi@gmail.com

İçindekiler

Takriz	5
Sunuş	7
Önsöz	9
İçindekiler	11
Kādî Ahmed en-Niğdevî.....	15
Kādî Ahmed ve <i>El-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk</i> İsimli Eseri	17
Muhammed b. Kutlu en-Niğdevî	29
Niğdeli Muhammed b. Kutlu ve 791/1389 Tarihinde İstinsah Edip Tezhiplendiği Mesnevî'nin Düşündürdükleri	31
Kutbüddîn İznikî en-Niğdevî	41
Kutbüddîn İznikî ve <i>Muḳaddime</i> 'si	43
Kutbüddîn İznikî'nin <i>Muḳaddime</i> 'sinde İtikādî Konular	55
Kutbüddîn İznikî'nin Tefsirinin Tahlili	69
Kutbüddin İznikî'nin <i>Kitâbü't-Ta'lik Fi'l-Hadîş</i> İsimli Eseri Üzerine Bir Değerlendirme	85
Ya'küb b. İdrîs b. Abdullâh el-Karamânî en-Niğdevî el-Lârendevî	
er-Rûmî el-Hanefî.....	99
Şerhu'l-Hidâye Üzerine Ya'küb b. İdrîs'in Hâşiyesi	101
Ya'küb b. İdrîs'in <i>İşrâku't-Tevârîh</i> Adlı Eseri.....	111
Kemâl Ümmî	123
Kemâl Ümmî ve <i>Dîvân</i> 'ında Tasavvufî Düşünce	125
Mehmed Çelebi yahut Niğdeli Muhibbî.....	143
Niğdeli Muhibbî ve <i>Gül ü Nevrûz</i> Mesnevîsinde Tasavvufî Unsurlar	145

Ahmed b. Ahmed en-Niğdevî	163
Ahmed b. Ahmed en-Niğdevî'nin <i>et-Te'allüm 'Alâ Târîki't-Ta'lim</i> isimli Eseri ve Tercümesi.....	165
Kâsım b. Süleyman en-Niğdevî el-Karamânî	185
Kâsım b. Süleyman en-Niğdevî ve <i>Taṭbîku Şerhi Viķāyeti'r-Rivāye</i> isimli eseri.....	187
Niğdeli Visâlî yahut Muhammed b. Abdullâh en-Niğdevî	203
Niğdeli Visâlî ve <i>Gül-i Sad-Berg</i> Adlı Eserinin Hadis Literatürü Açısından Tahlili	205
Ahmed-i Nâmî yahut Mehmed/Muhammed b. Abdullâh	217
Ahmed-i Nâmî ve <i>Divân</i> 'ında Kur'ânî Referanslar	219
Ahmed Nâmî <i>Divân</i> 'ında Peygamber Sevgisinin Tezâhürleri	233
Şeyh Ömer Adûlî/Udûlî en-Niğdevî	245
Şeyh Ömer Adûlî ve <i>Mevâhib-i 'Aliyye</i> Tercümesi.....	247
Kādî Mûsâ b. Ahmed el-Berakâtî en-Niğdevî er-Rûmî el-Hanefî	261
Mûsâ b. Ahmed ve <i>Şerhu Âdâbi'l-Baḥş ve'l-Münâzara</i> Hâşiyesi	263
Mûsâ b. Ahmed'in <i>Şerhu Risâletü't-Tevhîd</i> Eseri	277
Mûsâ b. Ahmed'in Hâşiyeye ' <i>Alâ Hâşiyeti'l-Lârî 'Alâ Şerh-i Hidâyeti'l-Hikme</i> 'si Üzerine Bir İnceleme.....	285
Mûsâ b. Ahmed'in <i>Muvâzzıhu'l-Mu'addil Şerhu Mu'addilü'ş-Şalât</i> isimli Eserinin İçeriği ve Şerh Yöntemi Hakkında Bazı Mülâhazalar	299
Mûsâ b. Ahmed'in <i>el-Meslek Fî Harfi't-Ta'rîf</i> Risâlesi.....	313
Mûsâ b. Ahmed en-Niğdevî'nin <i>Şerhu Ferâ'izi'l Maḥmûdiyye</i> isimli Eseri.....	329
Osmân b. Ahmed el-Fertekî er-Rûmî el-Osmânî el-Hanefî es-Sûfî	337
Osmân b. Ahmed el-Fertekî ve Eserleri	339
Ahmed Kuddûsî	353
Ahmed Kuddûsî: Melâmet Meşrebi ve Seyr ü Sülûke Dair Bazı Görüşleri.....	355

Hafizzâde Mehmet Emin Efendi	371
Hafizzâde Mehmet Emin Efendi ve <i>Ta'likât 'Alâ Netâ'ici'l-Efkâr Şerhu</i> <i>İzhâri'l-Esrâr</i> İsimli Eseri	373
Meşihat Arşivinde Niğdeli Âlimler	381
Meşihat Arşivine Göre 19. Yüzyılda Niğdeli Âlimler	383
Âşık Kemalî Baba	399
Niğdeli Âşık Kemalî Baba'nın Şiirlerinde Dinî Unsurlar.....	401
Editör ve Yazarlar Hakkında	411

Kāsım b. Süleyman en-Niğdevî el-Karamânî

9./16. yüzyılın sonlarında Niğde'de doğmuş, 970/1563 senesinde
İstanbulda vefat etmiştir.

Bir Hanefî fakihi olan Kāsım b. Süleymân'ın *Tatbîku Şerhi Vikâyeti'r-Rivâye*
isimli eseri mevcuttur.

Çok yönlü bir âlim olan ve medreselerde ders veren Kāsım b. Süleymân,
Osmanlı döneminde yaşamıştır.

KĀSİM B. SÜLEYMAN EN-NİĞDEVÎ VE TAṬBÎKU ŞERHÎ VİKĀYETÎ'R-RİVĀYE İSİMLİ ESERİ

Hamza ÖZEN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1. Kāsım b. Süleyman'ın Hayatı ve Dönemindeki İlmî Ortam

Kāsım b. Süleyman hicrî 9. yüzyılın son yarısında Niğde'de doğmuştur. Niğde'de doğduğu için “en-Niğdevî” nisbesini, o dönemlerde Niğde Karaman beylerbeyliğine bağlı bir sancak olduğu için de “el-Karamânî” nisbesini almıştır. Medrese tahsilini Niğde'de tamamlamıştır. Yazdığı eserde kullandığı dil, üslûp ve atıflar çerçevesinde bakıldığında tahsil düzeyi oldukça yüksektir. Şer'î ve aklî ilimlere vukûfiyeti fazladır. Niğde'de medrese tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın hocası Hayreddin Efendi'nin (ö. 950/1543)¹ hizmetine girerek mülâzım olmuştur. Hocası Hayreddin Efendi'nin hicrî 950 senesinde vefat ettiği göz önünde bulundurulacak olursa Kāsım b. Süleyman'ın bu tarihten önce İstanbul'a gittiği ortaya çıkmaktadır. Kendisi gibi Hayreddin Efendi'ye mülâzım olanlar arasında Ma'lûl lakabıyla bilinen Muhyiddin Muhammed b. Abdülkâdir Efendi (ö. 963/1555),² Merhaba Çelebi lakabıyla bilinen Muhyiddin Mu-

¹ Hayreddin Efendi Kastamonulu olup devrinin önemli dersiâmlarından ders almıştır. Ahi Yusuf Efendi ile Muslihuddin Mustafa el-Berkî'nin mülâzımı olmuş, sonrasında da Trabzon'daki Şehzâde Süleyman'ın hocası olarak atanmıştır. Kendisi Kanûnî Sultan Süleyman'ın bilinen ilk hocası olup bundan dolayı kaynaklarda “mu'allim-i sultânî”, “hâce-i sultânî”, “mu'allim-i makâm-ı Süleymanî” adıyla anılmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman tahta çıktığında önemi daha da artan Hayreddin Efendi'ye önceki sultan hocalarına 20 mülâzım verilirken 25 mülâzım verilmiştir. Hicrî 936 yılında Şehzâde Mustafa, Mehmet ve Selim'in sünnet merasimine katılan Hayreddin Efendi padişahın solunda otururken 946 yılında katıldığı Şehzâde Beyazıt'ın sünnet merasiminde padişahın sağına oturmuştur. Bütün bunlar onun padişah nezdindeki önem ve kıymetini göstermektedir. Taşköprülüzâde padişahın gönlüne girmesiyle sınırsız güç elde etmesine rağmen onun tevaзуundan, cömertliğinden ve yumuşak huyluluğundan hiçbir şey kaybetmediğinden bahsetmektedir. Kendisi kapısına gelen medreseyi yeni bitirmiş ilim taliplerine medreselerin kapısını açmış ve birçok kişiye bu konuda yardımcı olmuştur. Ahmed Efendi Taşköprülüzâde, *eş-Şekā'îku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-Devleti'l-Ösmâniyye* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 698; Murat Akgündüz, “Osmanlı Padişahlarını Yetiştiren Hocalar: Muallim-i Sultânîler”, *İSTEM* 9 (Aralık 2007), 49-59.

² Taşköprülüzâde, *eş-Şekā'îku'n-nu'mâniyye*, 762.

hammed Efendi (ö. 950/1543)³, Kara Sâlih diye bilinen Sâlih Efendi (ö. 944/1537),⁴ Karasûlu Hasan Çelebi'nin kardeşi olan Hüsâmeddin Hüseyin Çelebi (ö. 947/1540),⁵ Ferah el-Karamânî Efendi (ö. 964/1556),⁶ Küçük Şemseddin İakabıyla bilinen Germiyanlı Şemseddin Ahmed Efendi (ö. 957/1550),⁷ Sâdeddin Sâdî Çelebi b. Şeyh Tâc Ahmed el-Akşehrî Efendi (ö. 957/1550),⁸ Fatih Sultan Mehmed'in veziri olan Mehmed Paşa'nın torunu Mustafa b. Ali (ö. 966/1559),⁹ Cemâlîzâde (ö. 968/1561),¹⁰ Yegânzâde Şâh Mehmed Efendi (ö. 969/1562),¹¹ Molla Cürçân (ö. 969/1562),¹² Garik Arabzâde (ö. 992/1585),¹³ Şücâ'-ı Mahmûdî (ö. 969/1562),¹⁴ Yamalı Abdi (ö. 969/1562),¹⁵ Fenârîzâde Bâkî Çelebi (ö. 970/1563),¹⁶ Mimarzâde Efendi (ö. 985/1578),¹⁷ Sıyâmî el-Kâdî (ö. 971/1564),¹⁸ Celâlîzâde Salih Çelebi (ö. 973/1565),¹⁹ Emir Hasan Nîksârî (ö. 975/1568),²⁰ Karadâvudzâde (ö. 975/1567),²¹ Bostan Efendi (ö. 977/1570),²² Mircanzâde (ö. 977/1570),²³ Muidzâde Efendi (ö. 983/1575),²⁴ Zen-

³ Taşköprülüzâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*, 764.

⁴ Taşköprülüzâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*, 766.

⁵ Taşköprülüzâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*, 786.

⁶ Taşköprülüzâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*, 790.

⁷ Taşköprülüzâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*, 792.

⁸ Taşköprülüzâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*, 796.

⁹ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-ḥakâ'ik fi tekmileti's-Şakâ'ik* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 280.

¹⁰ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-ḥakâ'ik*, 287.

¹¹ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-ḥakâ'ik*, 292.

¹² Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-ḥakâ'ik*, 299.

¹³ Kendisinin Beyzâvî tefsirine, *Tavzîh'e*, *Miftâh'a* ve *Hidâye* şerhi olan 'Înâye'ye hâşiye yazmıştır. Atâyî *Hidâye* hâşiyesinin kabule şayan olduğunu söylemiştir. Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-Hakâ'ik fi Tekmileti's-Şakâ'ik*, 306.

¹⁴ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-ḥakâ'ik*, 310.

¹⁵ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-ḥakâ'ik*, 311.

¹⁶ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-ḥakâ'ik*, 320.

¹⁷ Kendisinin *Telviḥ* hâşiyesi, *Dürer* hâşiyesi ve *Kâfiye* şerhi vardır. Bk. Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-ḥakâ'ik*, 335.

¹⁸ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-ḥakâ'ik*, 339.

¹⁹ Kendisinin *Şerḥ-i Vîkâye* hâşiyesi vardır. Bu eserde İbn Kemâl ile Sadruşşerîa'nın muhakemesini yapmaktadır. Bunun dışında birçok tarih ve edebiyat eserleri de vardır. Bk. Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-ḥakâ'ik*, 346.

²⁰ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-ḥakâ'ik*, 501.

²¹ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-ḥakâ'ik*, 503.

²² Kendisinin Beyzâvî'nin En'âm suresi tefsiri üzerine yazdığı ta'likâtı ve *Şerḥu Vîkâye*'nin ibadet bölümüne yazdığı hâşiyesi vardır. Hâşiyede İbn Kemâl ve Sadruşşerîa arasında muhakemeler yapmaktadır. Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-ḥakâ'ik*, 531.

²³ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-ḥakâ'ik*, 535.

²⁴ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-ḥakâ'ik*, 751.

billizâde Fudayl (ö. 991/1583)²⁵ ve daha birçok âlim, müderris ve kadıyı sayabiliriz. Bu isimlere ve bunların elde ettikleri makamlara bakıldığında Hayreddin Efendi'nin devrinin önemli müderrislerinden biri olduğu rahatlıkla anlaşılabilir.

Kâsım b. Süleyman'ın İstanbul'a geldiği sıralarda ilim ehlinin gündeminde Burhânuşşerîa'nın *el-Vikâye* isimli Hanefî fürû metni ve Sadruşşerîa'nın ona yazdığı şerh vardı. Bu iki eserin onun İstanbul'a geldiği sıralarda ilim ehlinin gündeminde olmasının nedeni üzerinde durmakta fayda vardır. Bilindiği üzere Hanefî mezhebinin hukukî pratikleri, hicrî 2. asırdan itibaren Abbâsî halifesi Hârûnürreşîd'in Ebû Yûsuf'u kâdilkudât olarak belirlemesiyle Müslüman devletlerin baskın bir şekilde uygulamalarına konu olmuştur. Bu durum sistemli bir suretle hâkimlerin yetişerek mezhebin pratiklerini öğrenmesini gerekli kılmıştı. *el-'Asl* ve diğer büyük hacimli eserleri tahsil etmek ise uzun uğraşı gerektirdiği için bu amacı karşılayamıyordu. Bu amaca matuf olmak üzere mezhep imamlarından Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî *el-Câmi'u-ş-şâgîr*'i, daha sonraki dönemlerde ise Kerhî ve el-Kudûrî'nin *el-Muhtasar* isimli eserleri kaleme alınmış, müteahhir dönemde de bu geleneği Ebû'l-Berekât en-Nesefî *el-Kenz*'i, İbnü's-Sâatî *el-Mecma'* ve el-Mevsilî de *el-Muhtâr*'ı yazarak sürdürmüşlerdir. Bu muhtasarlardan mezhebin yerleşik hükümleri ve mezhep imamları arasındaki ihtilaflar öğrenilebilse de hükümlerin ayrıntılı delilleri için yine büyük hacimli eserlere müracaat etmek kaçınılmaz oluyordu. el-Merginânî (ö. 593/1197) hem metin özelliği bulunan hem de mezhep hükümlerinin delillerini barındıran *el-Hidâye* isimli eseri işte bu zorluğu ortadan kaldırmak için kaleme almıştı. Eserin en önemli özelliği vâkiât, nevâzil ve fetva konularına girmeden mezhebin temel hükümlerini bünyesinde barındırması ve bu hükümlerin her birinin ispatını içermesi ve birkaç senede baştan sona mütalaa edilebilir oluşuydu. Sayılan bu özelliklerinden ötürü yazıldığı günden itibaren medreselerin vazgeçilmezi olmuş ve müderris, kadı ve müftülerin 200'ü aşkın teliflerine konu olmuştu.²⁶ Mâverâünnehir'in önemli Hanefî fakihlerinden Burhânuşşerîa, torunu Sadruşşerîa'nın ezberlemesi amacıyla *el-Hidâye*'den hareketle derlediği *Vikâyetü'r-rivâye fi mesâ'ili'l-Hidâye* isimli metni kaleme almıştır. Torunu Sadruşşerîa başta olmak üzere Mâverâünnehir ve Anadolu ulemâsı esere şerh ve hâşiyele kaleme almışlardır. Osmanlılarda da Orhan Bey'in İznik medresesine tayin ettiği müderris Alâeddin el-Esved'den (ö. 800/1397) itibaren mezkûr eser üzerine

²⁵ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-hakâ'ik*, 832.

²⁶ Osman Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğe Etkisi* (İstanbul: Haciveyiszâde İlim ve Kültür Vakfı, 2020), 42-47.

birçok çalışma yapılmıştır.²⁷ Osmanlı medreselerinde genellikle *Viḳâye Sadruşşerîa'nın* şerhiyle beraber okunmuştur. Bu eser özellikle kırklı medreselerde okutulmuştur. Kırklı medreselerin üstündekilerde ise *el-Hidâye* okutulmuştur.²⁸ Bu iki eserin Osmanlı medreselerinde sürekli olarak okutulması ulemânın fıkıhla ilgili çalışmalarının bu iki kitap ekseninde gelişmesini sağlamıştır. Söz gelimi *el-Hidâye* üzerine çalışma yapan ulemâ arasında Musannifek, Ahîzâde, İbn Kemal, Ebussuûd Efendi, Sadi Çelebi, Sinan Çelebi, Kadızâde Şemseddin Ahmed, Şeyhülislam Zeke-riyya Efendi, Gelibolulu Muslihuddin Mustafa, Arabzâde, Abdurrahim Efendi ve Saçaklızâde sayılabilir. *el-Viḳâye* üzerine çalışmalar yapan ulemâ arasında da Tâc-zâde Sadi Bey, Kadızâde Şemseddin Ahmed, Azmizâde Mustafa Haleti, Yakup Paşa, Zeynüddin b. Cüneyd, Ahi Çelebi, Kara Kemal, İbn Kemal, Kara Hoca lakaplı Alaud-din Ali el-Esved, Dede Halife, Kara Sinan, el-Kumenâtî, Nalbandzâde, el-Hatib Kâsım oğlu, Kâsım b. Süleyman en-Niğdevî, Muhyiddin Şeyhzâde el-Kocevî, Şem-seddin Muhammed el-Fenârî, Ali Kuşçu, Muhyiddin Muhammed el-Karabâğî, Hü-sam Çelebi, Birgivî, Taceddin el-Asgar, Nizameddin el-Bircendî, Mevlânâ Yegân, Hasan Çelebi ve Saçaklızâde zikredilebilir.

Şeyhülislam Kemalpaşâzâde'nin üzerine yaptığı çalışma bunlar arasında en dikkat çekici olanıdır. Kemalpaşâzâde, 928 senesinde *el-Viḳâye* üzerine hataları dü-zeltmek amacıyla *İslah* isimli eserini kaleme almış hemen ardından da bu esere *Îzâh* isimli bir şerh yazmıştır.²⁹ Kemalpaşâzâde'nin dibacede *el-Viḳâye* hakkında “zararı fazla”, “hatalı”, “yolunu kaybetmiş” gibi nitelendirmelerde bulunması, Burhânüşşerîa hakkında “ayağının kayması”, “kaleminin sürçmesi” gibi ifadeler kullanması ve Sadruşşerîa'nın şerhinin de sorunlar barındırdığını söylemesi, ayrı-ca birçok meselede onları eleştirmesi söz konusu iki âlimin Osmanlı ulemâsı ara-sındaki önemli konularından dolayı ilim mahfillerinde büyük yankı uyandırmış ve bu durum ulemânın *Şerhu'l-Viḳâye* üzerine yapılan çalışmaları artırmasına se-bep olmuştur.³⁰ Kimi çalışmalar doğrudan Kemalpaşâzâde'nin Burhanüşşerîa ve Sadruşşerîa'ya yönelttiği eleştirileri reddetme amacı gütmüştür. Nitekim İmam Birgivî'nin³¹ ve Tâceddin el-Asğâr İbrahim b. Abdullah el-Hamîdî'nin (ö. 973/1565)

²⁷ Murteza Bedir, “Viḳâyeti'r-Rivâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13.09.2022).

²⁸ Rahmi Telkenaroğlu, “Osmanlı'dan Günümüze Anadolu Medreselerinde Fıkıh Tedrisatı ve Sorunları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012), 151-177.

²⁹ Şemseddin Ahmed b. Süleyman İbn Kemal, *el-Îzâh fi Şerhi'l-İslâh* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 1/5.

³⁰ İbn Kemal, *el-Îzâh fi Şerhi'l-İslâh*, 1/4.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Atıf Yıldırım, *Birgivî'nin Şeyhayn (Burhânüşşerîa ve Sadruşşerîa) Savun-ması (Risâle fi reddi'l-İslâh ve'l-Îzâh)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Li-sans Tezi, 2009).

hâşiyeleri böyledir.³² Ancak Hayreddin Efendi'nin mülâzımlarından olan aynı zamanda Kemalpaşâzâde'nin eski mülâzımı Celalzâde Salih Çelebi çalışmasını biraz daha geniş tutarak hem taraflar arasındaki ihtilafı muhakeme etmiş hem de şerh-teki meseleleri genişletmiştir.³³

Kâsım b. Süleyman ise *Şerhu'l-Vikâye*'yi iki medresede ders olarak okuturken öğrencilerle yaptığı müzakereleri not almış, hocasının vefatından (950/1544) iki sene sonra (952/1546) başlayarak dört sene sonra (956/1550) kitabını bitirmiş ve ona *Tatbîku Şerhi Vikâyeti'r-rivâye* ismini vermiştir. Bunun gerekçesi olarak Burhânüşşerîa'nın metniyle Sadruşşerîa'nın şerhi arasındaki ve siyaktaki mutabakatı sağlayarak temelsiz vehimleri ortadan kaldırmayı ve şüpheleri gidermeyi zikretmiştir. Nitekim kendisi yer yer metin ve şerh arasında uyumsuz gibi görünen yerlerde uyumlu olduklarını göstermeye çalışmış ve ardından "bu şekilde mutabakat/tatbîk sağlanmış oldu" demiştir.³⁴ Kendisi 956/1550 yılından 966/1559 yılına kadar İstanbul'un çeşitli medreselerinde ders verdikten sonra 966/1559 senesine gelindiğinde 50 akçe ile Siroz'daki Sultan Beyazıt'ın kızının yaptırdığı Sultan Selçuk medresesine tayin edilmiştir. Atandıktan dört sene sonra da 970/1563 senesinde burada hayata gözlerini yummuştur.³⁵

2. Kâsım b. Süleyman'ın *Tatbîku Şerhi Vikâyeti'r-Rivâye* İsimli Eseri

Kâsım b. Süleyman'ın İstanbul'a geldiği sıralarda Kemalpaşâzâde'nin *el-İzâh* isimli eserinin meydana getirdiği ortamdan bahsetmiştik. Bu bağlamda Kâsım b. Süleyman'ın eseriyle Kemalpaşâzâde'nin *el-İzâh*'ını mukayese ettiğimizde birçok yönden benzerlik arz ettiğini görmekteyiz. Söz gelimi Kemalpaşâzâde dibacede, *el-Bidâye* diyerek el-Merğînânî'nin *Bidâyetü'l-mübtedî* isimli eserine, *en-Nihâye* diyerek es-Sığnâki'nin (ö. 710/1310) *Hidâye* şerhine, *el-Hidâye* diyerek yine el-Merğînânî'nin meşhur eserine, *el-Vikâye* diyerek Burhanüşşerîa'nın muhtasar eserine, *et-Tevfîk* diyerek Zeynüddin Cüneyd'in *Tevfîku'l-înâye* isimli *Vikâye* şerhine, *el-İnâye* diyerek el-Bâbertî'nin *Hidâye* şerhine, el-Ğâye diyerek el-Etkanî'nin *Ğâyetü'l-beyân* isimli *Hidâye* şerhine ve son olarak *Mî'râcü'd-dirâye* diyerek el-Kâkî'nin *Hidâye* şer-

³² Kemal Yıldız, Rüveyda Yıldız, "Tâceddin el-Asğâr İbrahim b. Abdullah el-Hamîdî'nin Hâşiyetün ale'l-İslâh ve'l-İzâh li İbn-i Kemalpaşa Adlı Hâşiyesinin Neşri, Tercümesi ve Değerlendirilmesi" (Kemalpaşâzâde'nin "İzâhu'l-İslâh" Adlı Eserine Yazılan Bir Reddiye Örneği), *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2019), 75-121.

³³ Ayrıntılı bilgi için bk. Celalzâde Salih Çelebi, *Hâşiyeye 'ale'l-İzâh* (İstanbul: Esad Efendi Kütüphanesi, 70).

³⁴ Kâsım b. Süleyman, *et-Tatbîk* (Kadızâde Mehmed Kütüphanesi, 148), 1a-b.

³⁵ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-hakâ'ik*, 319-320.

hine atıf yapmıştır.³⁶ Kāsım b. Süleyman da Kemalpaşâzâde'yi takip ederek dibacesinde aynı eserlere atıf yapmıştır.³⁷ Ayrıca Kāsım b. Süleyman'ın Kanûnî Sultan Süleyman'ı övdüğü ifadelerin aynısı Kemalpaşâzâde'de de geçmiştir.³⁸ Bu durum ve ileride zikredilecek olan paralellikler Kāsım b. Süleyman'ın eserini kaleme alırken o dönemin ilim mahfillerinde hâlen gündemde olan *İzâhu İşlâhi'l-Viḳāye*'den istifade ettiğini göstermektedir.

Kāsım b. Süleyman eserinin başında kitabını yazarken ilim ehli arasında tedavülde olan ve ilgi gören fûrû ve usûl eserlerinden istifade ettiğini belirtmektedir. Kendisinin hemen hemen her sayfada bu tür eserlere atıfta bulunması onun bu ifadesini doğrular niteliktedir.³⁹

Kāsım b. Süleyman *el-Viḳāye* isimli eseri Sadruşşerîa'nın baba tarafından dedesi olan Tâcuşşerîa'ya nisbet etse de⁴⁰ Sadruşşerîa, *Viḳāye*'nin muhtasarı olarak yazdığı *en-Nuḳāye* isimli eserinin mukaddimesinde *el-Viḳāye* müellifi için "koruyup himaye edenim, rabbânî âlim, ihlaslı amil dedem Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadruşşerîa"⁴¹ dediğinden dolayı eserin anne tarafından dedesi olan Burhanuşşerîa'ya ait olduğu saptanmıştır.⁴²

Kāsım b. Süleyman dibacede hem *el-Viḳāye*'yi hem de Sadruşşerîa şerhini şerh edeceğini ve kapalı yerleri açacağını söylemiştir. Bunun yanında her ikisine de yöneltilen eleştirileri mütekaddim ve müteahhir fakihlerin kitaplarından yardım alarak cevaplandıracağını belirtmiştir.⁴³ Nitekim Nevizâde Atâyî ve Kâtip Çelebi onun bu eserde Kemalpaşâzâde'nin *Viḳāye* ve şârihine yönelttiği eleştirilere cevap verdiğini söylemişlerdir. Ancak Ahmet Hamdi Furat 16. yüzyıl Osmanlı fıkıyla ilgili yaptığı çalışmasında Kâtip Çelebi'nin bu iddiasına katılmadığını ve eserde Kemalpaşâzâde'nin *el-İzâh* adlı eseriyle ilgili bir bağlantıdan bahsedilmediğini öne sürmüştür.⁴⁴ Ne var ki iki eser arasında yukarıda ifade ettiğimiz dibace benzerlikleri ve Kāsım b. Süleyman'ın doğrudan *el-İzâh*'ın adını geçirmesi⁴⁵ iki eser arasın-

³⁶ İbn Kemal, *el-İzâh fî Şerhi'l-İşlâh*, 1/3.

³⁷ Kāsım b. Süleyman, *et-Taṭbîk* (Kadıızâde Mehmed Kütüphanesi, 148), 1a.

³⁸ İbn Kemal, *el-İzâh fî Şerhi'l-İşlâh*, 1/5-6; Kadıızâde Mehmed, 148, 1b.

³⁹ Kāsım b. Süleyman, *et-Taṭbîk* (Kadıızâde Mehmed Kütüphanesi, 148), 1a.

⁴⁰ Kāsım b. Süleyman, *et-Taṭbîk* (Kadıızâde Mehmed Kütüphanesi, 148), 1a.

⁴¹ Ubeydullah b. Mesud Sadruşşerîa, *Muhtaşaru'l-Viḳāye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016), 15.

⁴² Ayrıca bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdâd: Mektebetü'l-Muşennâ, 1941) 2/2020.

⁴³ Kāsım b. Süleyman, *et-Taṭbîk* (Kadıızâde Mehmed Kütüphanesi, 148), 1a-1b.

⁴⁴ Ahmet Hamdi Furat, *16. Asır Osmanlı Dünyasında Fıkıh* (İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2013), 136.

⁴⁵ Kāsım b. Süleyman, *et-Taṭbîk* (Murad Molla Kütüphanesi, 926), 4b.

daki etkileşimi ortaya koymaktadır. Ancak etkileşimin varlığı *et-Taṭbîk*'in Kemalpaşâzâde'ye yönelik bir *Şerhu'l-Vikâye* savunusu olduğunu söylemek güçtür. Çünkü Kâsım b. Süleyman, yer yer Molla Hüsrev'e⁴⁶, Teftazânî'ye⁴⁷ ve müelliflere de eleştiriler yöneltmiştir. Bizim kanaatimize göre onun bu eseri yazış amacı bir reddiye kaleme almak değil kendisini çok iyi geliştirdiği usûl konusunu fûrû konularında işlemektir. Kullandığı dil, üslûp ve meselelere kazandırdığı derinlik onun bu amacına ulaştığını göstermektedir. Bu husus aşağıda da ayrıntılı biçimde temellendirilecektir.

2.1. *Taṭbîku Şerhi Vikâyeti'r-rivâye*'de Usûlün Fûrû ile İlişkilendirilmesi

Kâsım b. Süleyman eserinde fûrû meseleleri usûl konularıyla ilişkilendirerek takrir etme yöntemini kullanırken kimi zaman muhalif görüşte olan mezheplerin kullandığı nasları Hanefî usûl kurallarına dayanarak te'vil etmiş, kimi zaman Hanefîlerin fûrû görüşlerinden karışıklığa yol açabilecek usûl kavramlarını ayrıntılı bir biçimde açıklayarak ve meselelere uygulamış, kimi zaman da meselelerin usûlî temellerini göstererek Hanefîler ile diğer mezheplerin arasındaki ihtilafın usûlî temellerine değinmiştir. Abdestte Hanefîlerin sünnet diğerlerinin farz kabul ettiği meselede nassa ziyade için Hanefîlerce şart koşulan delilin nassın seviyesinde olması şartını diğer mezheplerin kullandığı nasları te'vil etmede kullanması usûl kurallarına dayanarak nasları te'vil etmesine örneklik teşkil eder.⁴⁸ Abdestin farzları konusunda usûldeki farklı iki farz tanımını zikrederek abdestteki farzların hangisi olduğu konusunu beyan etmesi karışıklığa yol açabilecek usûl kavramlarını açıklamasına örnektir.⁴⁹ Müslüman erkeğin cariyeye evlenmesi meselesinde nastan çıkarılan hükümlerin farklılığının mefhumu muhalefet meselesine bağlanması mezhepler arası fûrû ihtilafın usûlî temellerini göstermesine örnektir.⁵⁰ Bu örnekleri daha fazla çoğaltmak mümkündür.

2.1.1. Teklifi Hükümlere Dayalı Tartışmaların Abdest Örneğinde Tatbîki

Kâsım b. Süleyman teklifi hükümlerle ilgili tartışmalara *et-Taṭbîk*'te de değinmiş ve bu tartışmalara bağlı meseleler üzerinden konuyu tatbîk etmiştir. Söz gelimi farz, Molla Hüsrev'e kadar sadece "kesin delille sâbit olan, yapana sevap terk

⁴⁶ Kâsım b. Süleyman, *et-Taṭbîk* (Kadıızâde Mehmed Kütüphanesi, 148), 4b.

⁴⁷ Kâsım b. Süleyman, *et-Taṭbîk* (Murad Molla Kütüphanesi, 926), 5a.

⁴⁸ Kâsım b. Süleyman, *et-Taṭbîk* (Murad Molla Kütüphanesi, 926), 6a-6b.

⁴⁹ Kâsım b. Süleyman, *et-Taṭbîk* (Kadıızâde Mehmed Kütüphanesi, 148), 3b.

⁵⁰ Kâsım b. Süleyman, *et-Taṭbîk* (Murad Molla Kütüphanesi, 926), 117b; Sadruşşerîa, *et-Tavzîh fi ḥalli gâvâmizi't-Tenkih*, 3/362.

edene günah kazandıran ve inkârı küfrü gerektiren fiillerdir ki bunlar itikâdî farzlardır” şeklinde tanımlanmıştır.⁵¹ Abdest âzâlarından hangisinin yıkanacağı ve hangisinin mesh edileceği konusu bu farza örnek olarak verilebilir.⁵² Usûlde her ne kadar bu tanım yaygınlık kazansa da farz, genellikle fûrû eserlerde bu anlamdan ziyade tespit edilebildiği kadarıyla ilk defa Molla Hüsrev tarafından ortaya konan “kendisi olmadığında amelin geçerliliğini kaybettiği şey” anlamında kullanılır. Bu tür farzlara ameli/içtihadî farzlar denir, bunların inkârı kişiyi İslam dairesinden çıkarmaz. Bundan dolayı hiçbir görüş sahibi diğerini bu anlamdaki farzı kabul etmediği için İslam dairesinden çıkmakla suçlamaz. Başın ne kadarının mesh edilmesinin farz olduğu konusundaki görüşler buna örnek olarak verilebilir.

Amelî farz ifadesi ilk defa Debûsî’de geçse de tanımına ve ayrıntısına girilmemiştir. *el-Hidâye*’de “başı mesh etme konusunda nâsiye miktarı mefruzdur” ifadesi bunu kabul etmeyen Şafii’nin klasik farz tanımına göre tekfir edileceği sonucunu doğurduğu için eleştirilmiştir. Bu eleştirilere cevap vermek adına *Hidâye* şârihlerinden Siğnâkî farzın kati-zannî ayrımı bulunduğunu açıklamış, bunun yanında Abdülaziz Buhârî ve Ebü’l-Berekât en-Nesefî gibi âlimler de amelî farzın mahiyetini açıklamaya çalışmışlardır.⁵³ Ancak Kâsım b. Süleyman’ın kullandığı “kendisi olmadığında amelin geçerliliğini kaybettiği şey” anlamındaki amelî farz tanımı tespit edilebildiği kadarıyla ilk defa Molla Hüsrev tarafından kullanmıştır. Ancak Molla Hüsrev her ne kadar bu tanımı ortaya koysa da hiçbir eserinde bunun bir tatbîkini yapmamış, ayrıca amelî farz ile vacip arasındaki farkı da ortaya koymamıştır. Kâsım b. Süleyman ise hem abdestin âzâlarının hükümleri özelinde itikâdî farz/amelî farz ayrımını tatbîk etmiş hem de teknik bir biçimde olmasa da amelî farz ile vacip arasındaki ayrımı “sehiv secdesi vacibin terki hâlinde namazı kurtarıırken (ka‘de-i âhire gibi) amelî farzın terki hâlinde namazı kurtaramaz” şeklinde açıklamaya çalışmıştır.⁵⁴

Kâsım b. Süleyman Molla Hüsrev tarafından ortaya konan amelî farz tanımını esas alarak abdestin farzları konusunda ustaca işlemiş ve uygulamıştır. Söz gelimi başı mesh etme emri sübûtu ve delaleti kati olan bir delille sâbit olduğu için mutlak bir farzdır. Ancak başın ne kadarının mesh edilmesi gerektiği konusu Şâri’ tarafından mücmel bırakılmış olup beyana ihtiyaç duyar. Hz. Peygamber mesh edil-

⁵¹ Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Uşûlu’s-Serahsî* (Beyrut: Dâru’l-Mârifet, ts.)1/111.

⁵² Kâsım b. Süleyman, *et-Tatbîk* (Murad Molla Kütüphanesi, 926), 3b.

⁵³ Osman Bayder, “Hanefilerin Amelî Farz Kavramına Dair”, *Bilimname: Düşünce Platformu* 34/2 (2017), 7-26.

⁵⁴ Kâsım b. Süleyman, *et-Tatbîk* (Kadızâde Mehmed Kütüphanesi, 148), 3b.

mesi farz olan miktarı açıkça beyan etmese de uygulamalarıyla ortaya koymuştur. Hz. Peygamber'in bu konudaki uygulamaları nâsiye ve kaplama mesh şeklindeki, haberlerle bize ulaştırılmıştır. Nâsiye hakkındaki haberler en düşük miktarı ifade eden haberler olduğu için bu miktarın Şâri' tarafından beyan edilmiş olduğu anlaşılmış olur. Bu durumda mutlak olarak mesh etmenin itikâdî farz, nâsiye miktarı mesh etmenin ise amelî farz olduğu anlaşılır. Nâsiye⁵⁵ miktarının farz olduğunu kabul etmeyen kişi bir te'vile dayandığı için ve meselenin sübûtu zannî olduğu için İslam dairesinin dışına çıkmış olarak kabul edilemez.⁵⁶

Hanefiler dışındaki çoğunluk niyetin abdestte farz olduğunu savunmuşlardır. Bununla ilgili de "Ameller niyetlere göredir" hadisini delil getirmişler ve bu hadise ameller ancak niyet ile sıhhat bulur anlamını vermişlerdir. Ancak Hanefiler bu hadise amellerden ancak niyet ile sevap kazanılır anlamı vermişlerdir. Çünkü Hanefilere göre açıklığı nas seviyesinde olan bir âyete herhangi bir şekilde ziyadede bulunmak nesh kabul edilir. Söz gelimi abdest âyetinde dirseklerle beraber eller, yüzler ve ayağın yıkanması, başın ise mesh edilmesi emredilmiştir. Yukarıdaki hadis ile bu dört emir konusuna ziyadede bulunmak Hanefiler açısından nesh olarak telakki edilir. Sübûtu ve delâleti kesin olarak sâbit olan abdest âyetine sübûtu ve delâleti zannî olan "Ameller niyetlere göredir" hadisiyle ziyadede bulunmak onların usûlü açısından mümkün değildir. Bundan dolayı hadisi nas ile çakışmayacak biçimde te'vil etmek gerekir ki en uygun te'vil ise hadisin yukarıda da ifade edilen "amelden sevap kazanmanın niyete bağlı olduğu" şeklinde anlaşılmasıdır.⁵⁷

Mâlikîler abdestte, abdest âzâlarını peş peşe yıkamanın (*müvâlât*) farz olduğunu savunmuşlardır. Gerekçelerinden ilki abdest âzâları arasında kullanılan atıf harfi olan vâv'ın tertip ifade etmesidir. Ancak Kâsım b. Süleyman vâv'ın dalciler nezdinde cem ifade ettiği konusunda icmâ olduğunu, onun tertip ifade ettiği görüşünün zayıf olduğunu söyleyerek zayıf olan görüşle nassa ziyadenin mümkün olamayacağını söyler. Mâlikîlerin müvâlâtın farz oluşuna getirdiği ikinci gerekçe ise muvâzabe/Hz. Peygamber'in bunu sürekli uyguladığı hususudur. Muvâzabe Hanefiler açısından önemli bir husustur çünkü usûlde vücûba delalet eden hususlar arasında sayılmıştır.⁵⁸ Muvâzabe güçlü bir delil olduğu için mezhep âlimleri

⁵⁵ Başın ön kısmını ifade eden terimdir.

⁵⁶ Kâsım b. Süleyman, *et-Taṭbîk* (Kadıızâde Mehmed Kütüphanesi, 148), 3b.

⁵⁷ Kâsım b. Süleyman, *et-Taṭbîk* (Murad Molla Kütüphanesi, 926), 6a.

⁵⁸ el-Hüseyn b. Alî es-Sıgnâkî, *el-Kâfi Şerhu'l-Bezdevî*, nşr. Fahrüddîn Seyyid Muhammed Kânit (Riyad: Mekebetü'r-Rüšd, 2001), 877.

arasında onun abdestte vacip olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu ifade eden Kāsım b. Süleyman, abdestte vacip olan bir durumun olmasının mezhep içinde şâz kabul edileceğini söylemiştir. Çünkü mezhepte muteber olan hiçbir fakih abdestte vacip olan bir şeyin bulunduğunu söylememiştir. Ayrıca Kāsım b. Süleyman muvâzabenin haber-i vâhidle sâbit olduğunu ve bununla da abdest âyetine ziyadede bulunulamayacağını söylemiştir. Ancak onun muvâzabeye haber-i vâhid demesi yanlış bir görüştür. Çünkü Hanefî usûlünde bu denli yaygın olan uygulamalar meşhur diye isimlendirilir ve nassa ziyade olabileceği kabul edilir. Kendisi de bunun farkında olmalıdır ki bu problemi *ķile* sıygası ile dile getirmiş ve ardından abdest âyetinin nesh edilmediğinde icmâ olduğu iddiasını öne sürerek bu sorunu aşmaya çalışmıştır.⁵⁹ Kāsım b. Süleyman muvâzabe meselesini abdestin sünnetleri ile ilgili başka konularda da işlemiştir.

Kāsım b. Süleyman farzdan sonra teklifi hükümlerden olan sünnete yönelik tartışmalara da yer vererek ilgili fūrû meselelere tatbîk etmiştir. Kāsım b. Süleyman sünneti, “yapıldığı taktirde sevap, terki hâlinde ikâb (günah) olmasa da itabın (kınanma) olduğu fiiller” şeklinde tanımlamıştır. İtâbı zikretmesi nafilerle, ikâbın olmadığını zikretmesi ise farz ve vacibi tanımın dışında bırakmak içindir. Kendisi bu tanıma yaptıktan sonra diğer tanımları da zikrederek onlara eleştiriler yöneltmiştir. Ona göre “Hz. Peygamber’in ibadet kastıyla çoğunlukla yapıp bazen terk ettiği fiiller” şeklindeki tanım raşid halifelerin uygulamalarını kapsamadığı için câmi bir tanım değildir. Çünkü bizzat Hz. Peygamber onların uygulamalarını sünnet kapsamında değerlendirmiştir. Sünnetin “dinde gidilen yol” şeklindeki tanımını ise farz ve vacibin tanımın kapsamına girmesine engel olmadığı için mâni görmemiştir.⁶⁰

Kāsım b. Süleyman, sünnet tanımıyla ilgili meselelerin ardından abdestin sünnetleri ile ilgili tartışmalara da yer vermiştir. Misvak Hz. Peygamber’in muvâzabede bulunduğu bir fiil olduğu hâlde vacip değil sünnet olarak değerlendirilmiştir. Kural olarak muvâzabe vücûb ifade ettiği hâlde bunun vacip kabul edilmemesinin nedeni Hz. Peygamber’in “Ümmetime ağır gelmeyecek olsa onlara misvakı emrederdim” hadisi ile misvak kullanmanın dinen gerekli olmadığını açıklamasıdır.⁶¹

Sakalları hilallemek sünnet kabul edilmiştir. Bu sünnetin gerekçesi olarak Cebraîl’in Hz. Peygamber’e abdest almayı öğretirken sakallarını hilallesini emret-

⁵⁹ Kāsım b. Süleyman, *et-Taṭbîk* (Murad Molla Kütüphanesi, 926), 6b.

⁶⁰ Kāsım b. Süleyman, *et-Taṭbîk* (Murad Molla Kütüphanesi, 926), 4b.

⁶¹ Kāsım b. Süleyman, *et-Taṭbîk* (Murad Molla Kütüphanesi, 926), 5a.

mesidir. Emrin vücûb ifade etmesi kuralının burada işletilmemesinin nedeni nas seviyesinde olan abdest âyetinde zikredilen dört emre ziyadede bulunmanın kural olarak nesih sayılmasıdır. Cebrail'in Hz. Peygamber'e sakallarını hilallemesini emretmesi haberi vahit seviyesinde sâbit olduğu için bununla nassa yapılacak ziyade Hanefîler tarafından kabul edilemez.⁶²

Kâsım b. Süleyman eserinde yalnızca mezhepler arası ihtilafları konu edinmiştir. Bunun yanında sınırlı da olsa tahsil ettiği alet ilimlerinin problemleriyle Hanefî usûlünü ilişkilendirmiş ve çok yönlülüğünü gözler önüne sermiştir.

2.1.2. Dil-Usûl İlişkisine Dair Tatbîklere Örnekler

Dil ve usûl ilişkisi klasik dönemin en çok önem verilen konularından birisidir. Usûl kitaplarının neredeyse 1/3'lük kısmının dil meselelerinden oluşması bunun en büyük göstergelerinden birisidir. Nazmın delâleti konusunu abdest âyeti üzerinde uygulamaya koyması bunun örneklerinden birisidir. Abdest âyetinde el ve ayaklar cemî' ifade edilmiş olup Arap dilinin kuralları çerçevesinde bir cemî'in dile getirilip bununla tesniyenin kastedilmesi mümkün değildir. Bu durumdan dolayı abdest âyetindeki cemî' ifadeden el ve ayakların sadece birisi kastedilmiştir denilir. Kâsım b. Süleyman bu meseleyi birkaç farklı yolla çözümlenmeye çalışmıştır. Bir yola göre ellerden ve ayaklardan birinin yıkanmasının farz oluşu nassın ibaresi ile olup diğerinin farz oluşu ise nassın delâletiyle sâbit olmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber'den tevâtür yoluyla nakledilen uygulama da diğerinin de yıkanmasının farz oluşunun delilidir. Başka bir açıklamaya göre Şâri', abdest âyetindeki hitabı tüm muhataplara yöneltmiştir. Bu durumda tüm muhatapların yüzleri, elleri ve ayakları bu hitaba dâhil olacağından Arap dili açısından mükelleflerin hepsinin el ve ayakları nassın ibaresinin kapsamına girer. Başka bir yol ise el ve ayaklar aynı işleve sahip olduğundan her ikisinin tek hükmünde kabul edilmesidir. *Şerhu'l-Vikâye*'ye *Tevfîku'l-Înâye* isimli hâşiye yazan Zeyneddin Cüneyd el ve ayakların ikincisinin yıkanmasının farz oluşunun icmâ ile sâbit olduğunu savunmuştur. Molla Hüsrev *Dürer* isimli fûrû eserinde el ve ayakların yıkanması uygulaması Hz. Peygamber devrinde bulunduğu için bunların farz oluşunun icmâ ile değil ancak sünnet ile sâbit olabileceğini söylemiştir. Kâsım b. Süleyman ise sünnetin icmanın senedi olacağını ve bunun usûl kitaplarında da bu şekilde geçtiğini söyleyerek Molla Hüsrev'i eleştirmiştir.⁶³ Görüldüğü üzere Kâsım b. Süleyman usûlü yalnızca ihtilaf-

⁶² Kâsım b. Süleyman, *et-Taṭbîk* (Murad Molla Kütüphanesi, 926), 5b.

⁶³ Kâsım b. Süleyman, *et-Taṭbîk* (Kadızzâde Mehmed Kütüphanesi, 148), 4b.

ların çözümü için değil nasları anlamlandırma ve hüküm çıkarma noktasında dilin getirdiği problemleri aşma konusunda da işlevsel biçimde kullanmıştır.

2.1.3. Muâmelât Bahislerinde Usûlün Tatbîki

Hanefî gelenekte usûl konularının ibadet konularıyla bağlantılandırılarak işlenmesi daha yaygınken muâmelât konularında bu oldukça sınırlı kalmıştır. Kāsım b. Süleyman'ın eseri bu bağlamda da ön plana çıkmış, kendisi muâmelât bahislerinde de usûlü aktif biçimde kullanmıştır. İddiamızı gerekçelendirmek adına şu örnekleri verebiliriz. Kāsım b. Süleyman, evlenmenin farz olduğu durumları zikrederken kadınlara karşı aşırı meyil hâlini (*teveķān*) usûldeki mukaddimetü'l-vâcib meselesiyle ilişkilendirmiştir. Mukaddimetü'l-vâcib, vâcibin ancak kendisiyle tamamlandığı mükellefin gücünü aşmayan bir fiili, vâcibi tamamlamak amacıyla vâcib olarak telakkî etmektir. Evlenmenin farz olduğu durumlarda bu kuralı ele aldığımızda şunu söylememiz gerekir: Zinadan uzak durmak farzdır. Teveķān hâlindeki birinin zinadan uzak kalması vakıda güç bir durumdur. Evlenmek zinadan koruyan en etkili yol olduğu için mükellef zina tehlikesinde olduğu ve evliliğe de güç yetirebildiği takdirde onun için evlenmek farz kabul edilir.⁶⁴

Kāsım b. Süleyman mezhep içi tutarlılığı sağlamak adına çaba sarf etmiştir. Söz gelimi Hanefîlerin haber-i vâhid ile umûmun tahsis edilemeyeceği görüşü nikâhta şahitlerin şart koşulması konusu onların mezhep içi tutarlılık açısından açıklamaları gereken bir durumu oluşturmuştur. Çünkü nikâhta şahitlerin şart koşulması "... Sizin için helal olan kadınlarla nikâhlanın..."⁶⁵ ve benzeri olan diğer nikâh âyetlerinin umûmunu nikâhı şart koşan haber-i vâhidlerle tahsis etmek anlamına gelir. Kāsım b. Süleyman bu problem için birkaç hususu çözüm önerisi olarak sunmuştur. Öncelikle şahitlerle ilgili haberler ümmetin kabul ile telakkî ettiği haberler olup bundan dolayı meşhur seviyesinde ve umûmu tahsis edecek kuvvette görülmemelidir. Şahitlerle ilgili haberlerin haber-i vâhid seviyesinde kaldığını farz etmek bile nikâhla ilgili umûm âyetleri muharremât âyeti ile bir kere tahsis edildiği için usûl kitaplarında da belirtildiği üzere artık haber-i vâhidle tahsise açık hâle gelir. Bu ve benzeri açıklamaları bizi Kāsım b. Süleyman'ın ilim geleneğini çok iyi hazmettiği sonucuna götürmektedir.⁶⁶

⁶⁴ Kāsım b. Süleyman, *et-Tatbîk* (Murad Molla Kütüphanesi, 926), 113b.

⁶⁵ en-Nisâ, 4/3.

⁶⁶ Kāsım b. Süleyman, *et-Tatbîk* (Murad Molla Kütüphanesi, 926), 115a.

Kāsım b. Süleyman mezheplerin naslara dayalı fūrû ihtilaflarını ibadet konularında olduğu gibi muamelat konularında da usûle ilişkilendirerek el almıştır. Onun dediğine göre Şâfiî, “İçinizden, imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan imanlı genç kızlarınız (sayılan) cariyelerinizden alsın.”⁶⁷ âyetinden cariyeye ile evlenmek konusunda “kişinin hür kadınla evlenememesi ve cariyenin müslüman olması” şartlarını istinbat etmiştir. Şâfiî’nin istinbatı onun mefhumu muhalefet ile ilgili görüşüne dayanır. Mümin cariyeler kaydı ile ehli kitap cariyelerle evlenmeyi geçerli kabul etmemesinin dayanağı mefhumu sıfat ile ilgili görüşüne, müslüman cariyeye ile evlenmenin caiz olması için müslüman hür kadınla evlenmeye güç yetirememeye kaydı ise onun mefhumu şart ile ilgili görüşüne dayanır. Hanefiler ise her iki mefhumu da delil olarak kabul etmezler. Bundan dolayı onlar nikâhı emreden umumî âyetleri delil getirerek cariyeye ile evlenme konusunda bir sınırlama getirmemiş, ayrıca bunu desteklemek amacıyla “zifafa girilmesi mümkün ve helal olan her kadınla nikâh yapmak helaldir” kıyasını da öne sürmüşlerdir. Ayrıca âyette iffetli kadınlar (*muḥṣanât*) kaydı getirildiği hâlde iffetsiz kadınlarla evlenmenin geçerli olduğu konusunda herhangi bir ihtilafın olmaması mefhum-u muhalefetin olmadığını gösteren başka bir husustur. Onlar, Şâfiî’nin istinbatını yanlış olduğunu ifade ettikten sonra âyette getirilen kayıtların terğîb amacıyla olduğunu ve terki durumunda kerâhetin sâbit olacağını söylemişlerdir.⁶⁸ Bu örneklerin hepsinden de anlaşılacağı üzere Kāsım b. Süleyman’ın meseleleri sistematik tarzda ele alması ve derin işlemesi onun kitabı üzerine müstakil ve kapsamlı çalışma yapmayı gerekli kılmaktadır.

Sonuç

Kāsım b. Süleyman Osmanlı’nın hem siyasî hem de ilmî anlamda en güçlü olduğu devirlerde yaşamış bir müderristir. Kendisinin konuştuğu konular, atif yaptığı kitaplar ve metodu onun ne denli kaliteli bir medrese eğitimi aldığını gösterir. Usûl konularını meleke hâline getirmiş olması fūrû eserlerde çok sık rastlamadığımız fūrû’u usûl ile temellendirme yöntemini ustaca uygulamasını sağlamıştır. Kitabı ayrıca kendi dönemine kadarki Osmanlı fukahâsının tartışmalarını içermesi ve aralarında muhakeme yapması bakımından oldukça önemli bir değer taşır. Usûl konularında her defasında Hanefiler ile mütekellim usûlcülerin görüşlerini mukayese etmesi kitabın hilaf literatüründe yer almasına imkân tanır.

⁶⁷ en-Nisâ, 4/25.

⁶⁸ Kāsım b. Süleyman, *et-Taṭbîk* (Murad Molla Kütüphanesi, 926), 117b.

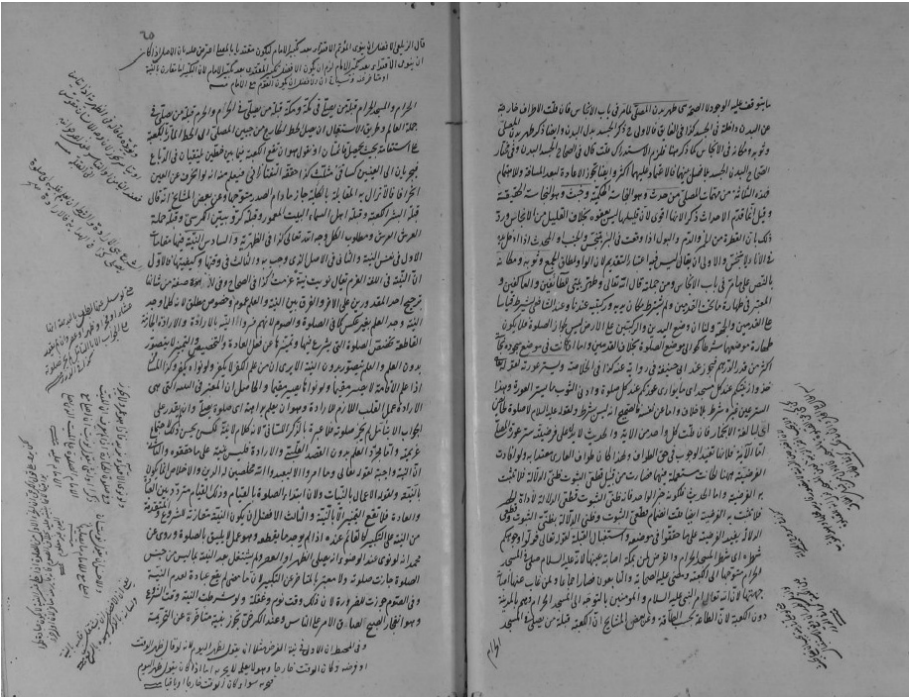
Kaynakça

- Bayder, Osman. *el-Hidaye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğe Etkisi*. İstanbul: Hacıveviszâde İlim ve Kültür Vakfı, 2020.
- Bayder, Osman. "Hanefilerin Amelî Farz Kavramına Dair". *Bilimname: Düşünce Platformu* 34/2 (2017), 7-26.
- Bedir, Murteza. "Viḳāyeti'r-Rivāye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13.09.2022.
- Celalzade Salih Çelebi. *Hâşiye 'ale'l-İzâh*. İstanbul: Esad Efendi Kütüphanesi, 70.
- Furat, Ahmet Hamdi. *16. Asır Osmanlı Dünyasında Fıkıh*. İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2013.
- İbn Kemal, Şemseddin Ahmed b. Süleyman. *el-İzâh fi Şerhi'l-İslâh*. 2 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Kâsım b. Süleyman. *Taṭbîku Şerhi Viḳāyeti'r-Rivāye*. Kadızâde Mehmed Kütüphanesi, 148.
- Kâsım b. Süleyman. *Taṭbîku Şerhi Viḳāyeti'r-Rivāye*. Murad Molla Kütüphanesi, 926.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 6 Cilt. Bağdâd: Mektebetü'l-Muşennâ, 1941.
- Nev'îzâde Atâî. *Ḥadâ'îku'l-ḥakâ'îk fi tekmileti's-Şakâ'îk*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mesud. *Muhtaşaru'l-Viḳāye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed. *Usûlu's-Serahsî*. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Mârifet, ts.
- Sîgnâkî, el-Huseyn b. Alî, *el-Kâfi Şerhu'l-Bezdevî*. nşr. Faḥruddîn Seyyid Muḥammed Kânit. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Râzî, 2001.
- Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi. *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Telkenaroğlu, Rahmi. "Osmanlı'dan Günümüze Anadolu Medreselerinde Fıkıh Tedrisatı ve Sorunları". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 20 (2012), 151-177.

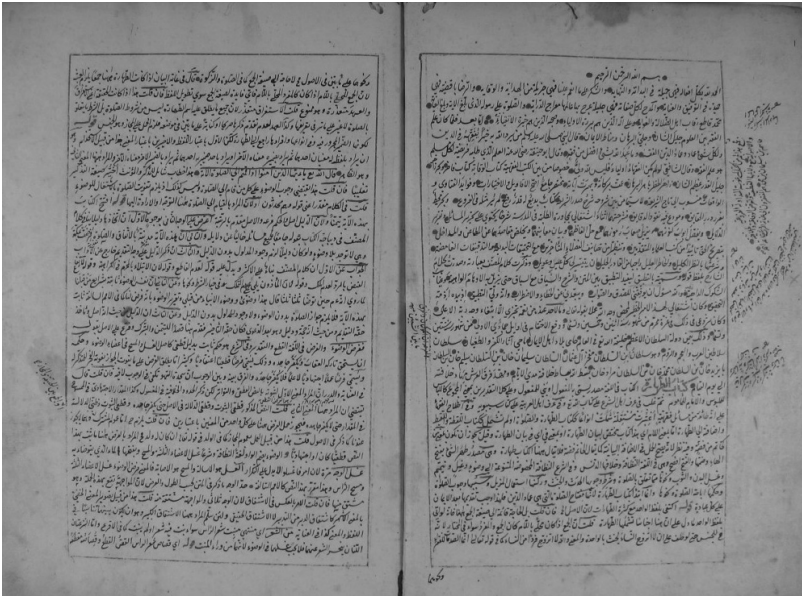
Ek

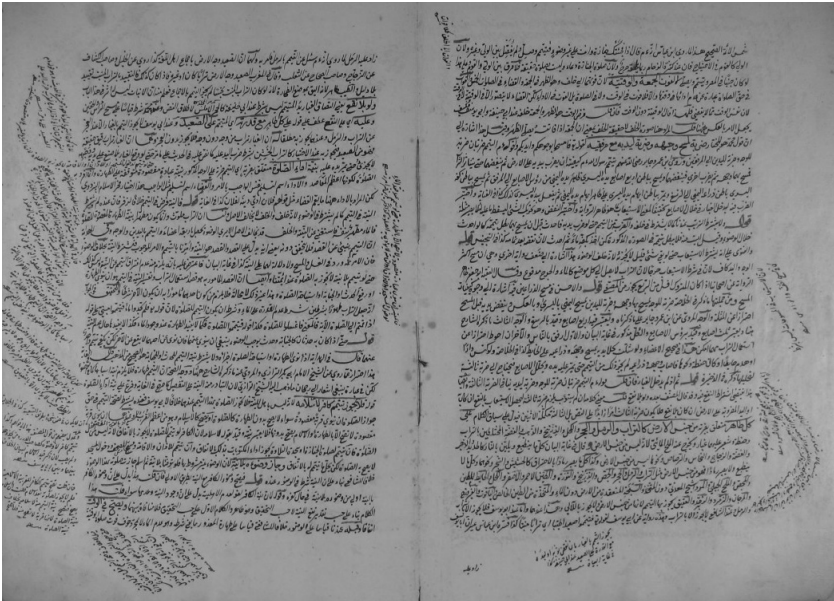
Kâsım b. Süleymân, Taṭbîku Şerhi Vîkâye (Kadızaade Mehmed Kütüphanesi, 148) 1b-2a

Kâsım b. Süleymân, Taṭbîku Şerhi Vîkâye (Kadızaade Mehmed Kütüphanesi, 148), 65a-65b

Kâsım b. Süleymân, Taṭbîkî Şerḥi Vîkâye (Murad Molla Küttüphanesi, 926), 1b-2a

Kâsım b. Süleymân, Taṭbîkî Şerḥi Vîkâye (Murad Molla Küttüphanesi, 926), 18a-18b